

THÁP CHĂM BÌNH ĐỊNH - NHÌN TỪ GÓC ĐỘ BẢO TỒN, PHÁT HUY GIÁ TRỊ

TS. ĐINH BÁ HÒA

TÓM TẮT

Qua phân tích phong cách kiến trúc tháp Chăm Bình Định, bài viết hướng tới việc bảo tồn và phát huy giá trị tháp Chăm ở Bình Định - Từ việc khảo sát vào những năm cuối thế kỷ XX, với sự tham gia của kiến trúc sư người Ba Lan, dẫn tới việc gia cố, bảo quản cấp thiết, tiếp theo là phương cách tu bổ đến việc phát huy giá trị qua tham quan và chuẩn bị cho một bảo tàng nghệ thuật Chăm ở Bình Định ra đời.

Từ khóa: phong cách kiến trúc; tháp; kỹ thuật gia cố.

ABSTRACT

Through the analysis of architecture style of Chăm towers in Bình Định province, the paper puts forward the preservation and promotion of the values of Chăm towers in Bình Định province: from the survey with the participation of Polish experts in the end of 20th century that led to the urgent consolidation and conservation then conservation methods, and the promotion of their values, and the preparation of Chăm Art Museum in Bình Định province.

Key words: architecture style; tower; consolidation technique.

1. Có một phong cách kiến trúc (tháp Chăm) Bình Định

Việc nghiên cứu văn hóa Champa mới chỉ được tiến hành trên một thế kỷ nay. Đến nay, nền văn minh này vẫn là một câu hỏi lớn đối với các nhà nghiên cứu. Có lẽ, không nơi nào trên giải đất miền Trung còn một hệ thống tháp Chăm nguyên vẹn và đồ sộ như ở Bình Định. Kiến trúc tháp Chăm Bình Định có một phong cách riêng, không giống hẳn với các tháp Chăm thuộc giai đoạn sớm. Tháp Chăm trên đất Bình Định và Nam Trung Bộ đều có chung một phong cách, cho nên các nhà nghiên cứu lấy tên tỉnh Bình Định đặt cho phong cách này.

Hầu như chưa có dòng bia ký nào, hoặc sử liệu nào nói đến thời điểm xây dựng các tháp Chăm ở vùng này. Bằng các tiêu chí đã quy chuẩn về trang trí mỹ thuật, hoa văn và kiểm chứng trên thực tế điển dã, có thể chia các tháp Chăm Bình Định thành 3 khung niên đại, như:

- Chùm tháp thứ nhất: Bình Lâm, Bánh Ít là các tháp được xem như là manh nha của phong cách thế kỷ X, bởi các họa tiết kiêu diễm của bộ mái lộng lẫy với những hoa văn hình chữ U uốn lượn liên hoàn tựa như chùm tràng hạt khổng lồ của Bà la môn giáo. Tất cả tháp được xây bằng gạch, giống

với phong cách kiến trúc Trà Kiệu (Quảng Nam), nhưng ở đây, đã bắt đầu có một xu hướng hoành tráng, khỏe khoắn. Đến khu tháp Bánh Ít, đặc trưng của phong cách kiến trúc Bình Định đã dần định hình, vòm cung của các cửa đã vút cao như hình mũi giáo, quanh thân đã hình thành các cột ốp trơn tru, và, ngoài chất liệu gạch là chính, trong vật liệu kiến trúc đã xuất hiện vật liệu mới, là đá. Những nhà kiến trúc Champa xưa đã sử dụng ở tháp Bánh Ít bộ diềm mái hoàn toàn bằng đá, trang trí hoa văn vẫn là đề tài tràng hạt uốn lượn, một lần nữa, ta được chứng kiến tài nghệ bậc thầy của các nhà điêu khắc Champa trong chạm khắc trên gạch và đá. Đây là chùm tháp hiện được cho là có niên đại sớm và đẹp nhất ở Bình Định.

- Chùm tháp thứ hai: Tháp Thủ Thiện, Cánh Tiên, Thốc Lốc. Đây là những tháp cô quạnh ở các điểm khác nhau, mà mỗi tháp tựa hồ như ở một đỉnh góc của một tam giác cân. Phải nói rằng, đây là các tháp tiêu biểu nhất cho phong cách kiến trúc Bình Định, vẫn là những tháp gạch, nhưng ở cụm tháp này, đã thấy xuất hiện chất liệu đá được sử dụng nhiều vào trong kiến trúc, từ cửa chính cho đến các cửa giả, trang trí trên bộ diềm mái đã không còn mà chỉ là những đường rãnh xoi, tất cả được gọt trơn tru,

những điều khắc công phu tỉ mỉ đã biến mất. Trước mắt ta là những tháp khoan thai, khỏe khoắn.

- Cụm tháp Dương Long - Hưng Thạnh: Nếu thoạt nhìn thì hai cụm tháp này không có gì sai khác so với các cụm tháp khác trong khu vực, chúng vẫn mang đầy đủ các yếu tố và tinh thần của phong cách kiến trúc Bình Định. Cái riêng biệt của cụm tháp này là hình dáng các đỉnh tháp và bố cục kiến trúc. Mỗi cụm tháp ở đây đều có 3 tháp, trong 3 tháp thì tháp giữa bao giờ cũng cao hơn tháp hai bên, điều này cũng phù hợp trong tín ngưỡng thờ các vị thần tối thượng của họ là Brahma, Siva và Visnu với việc phát hiện vị thần Brahma tại tháp Bắc trong cụm tháp Dương Long vào năm 1984 (năm 2006 - 2007 đã khẳng định điều đó). Nhìn vào cụm tháp này ta thấy, hình như trong kiến trúc mang phong cách Bình Định không còn nguyên bản mà có thể nhận biết rõ nhất là ở đỉnh tháp. Khu tháp này có kiểu dáng kiến trúc khá giống Ăng Ko Vát, cũng như Hưng Thạnh. Chúng ta cũng bắt gặp hình rắn Na Ga, chim thần điểu Ga Ru Đa được thể hiện gần với hình tượng của Bay On (Căm Pu Chia). Điều đó thể hiện sau một thế kỷ đô hộ Champa, văn hóa Khmer đã có ảnh hưởng nhất định tới văn hóa của người Chăm mà khu tháp Dương Long và Hưng Thạnh là tiêu biểu.

So sánh phong cách kiến trúc, hoa văn trang trí có thể xếp các tháp Chăm Bình Định được xây từ thế kỷ XI đến đầu thế kỷ XIII.

2. Điều khắc Champa

Không chỉ trong kiến trúc, mà trong điêu khắc, Bình Định vẫn mang một phong cách riêng - Phong cách tháp Mẫm, điêu khắc giai đoạn này, ngoài yếu tố truyền thống đã xuất hiện nhiều yếu tố mới, nhất là xuất hiện những con vật huyền thoại không có thực trong đời sống, ngoài rắn Naga, thủy quái Makara, Kala, Giajasimha (đầu voi mình sư tử), Ganêsa (mình người đầu voi), Ga ru đa (chim thần), thần hộ pháp (Dvarapala)..., đẹp nhất là hình tượng chim thần Garuda, Makara. Nhìn chung, điêu khắc giai đoạn này ảnh hưởng từ văn hoá Khmer. Hiện tại, bảo tàng có trên 2000 hiện vật điêu khắc có giá trị, có những hiện vật độc bản, đồ sộ nhất và duy nhất chỉ có ở Bình Định.

3. Bảo tồn phát huy kiến trúc Chăm Bình Định

Trong những chuyên gia nước ngoài đến giúp ta nghiên cứu từ khá sớm, có kiến trúc sư người Ba

Lan Kazimiez Kwiakowsky. Ông đã cùng với cán bộ bảo tàng của Sở Văn hoá Nghệ thuật Bình khảo sát, đánh giá hệ thống tháp Chăm Bình Định. Theo ông, khi chúng ta chưa hiểu về nó thì hãy bảo vệ cho nó đừng sụp đổ thêm nữa. Công việc đầu tiên là dùng thép neo các khối điêu khắc đá bên trên, sau đó lập dự án chống sụp đổ. Hai khu tháp được gia cố chống sụp đổ là tháp Đồi và tháp Dương Long. Sau khi hoàn thành việc khảo sát, ông ra Quảng Nam, trở thành công dân danh dự của Quảng Nam và được người dân nơi đây đúc tượng sau khi qua đời.

Có lẽ, Bình Định là địa phương hăng hái nhất trong việc tiến hành tu bổ tháp Chăm, có 4 trong 7 khu tháp đã được gia cố trước khi tiến hành khai quật khảo cổ để lấy tư liệu lập thiết kế trùng tu, việc khai quật đã tìm ra một số lượng khá lớn hiện vật, nhưng không trả lại được cho di tích.

Về kỹ thuật trùng tu, đầu tiên là tháp Đồi (1991), kỹ thuật gia cố hoàn toàn bằng xi măng, chỉ xử lý một lớp mặt ngoài mà thôi, để phân biệt với tường cũ, người ta cho xây tường mới thụt vào so với mặt tường gốc 1cm. Khu tháp thứ 02 - tháp Bánh Ít, cũng làm theo kỹ thuật này, và, cũng theo quy trình là xây xong, rồi mới đào khảo cổ, nên hiện vật khai quật không gắn được lên tháp. Khu tháp thứ 3 là tháp Cánh Tiên, trước khi tu bổ đã cho đào khảo cổ. Khu tháp thứ 4, tháp Dương Long vẫn theo quy trình tháp Đồi, hiện nay là tháp Bình Lâm. Ba khu tháp sau này không xây bằng xi măng nữa mà bằng phương pháp mài chập, sau đó dán bằng nhớt vôi cây bồi lờ. Tôi không có ý phản bác về tu bổ di tích, nhưng sự đi quá nhanh trong việc tu bổ tháp Chăm như hiện nay cũng cần phải xem xét lại. Đến đây, tôi hoàn toàn tán đồng quan điểm của một nhà nghiên cứu Nhật Bản khi nói đến tháp Chăm, ông cho rằng, một khi chúng ta chưa hiểu hết thì tốt nhất quy trình chống sụp đổ là biện pháp tốt nhất.

Và, phát huy ra sao? Bình Định là tỉnh có một gia tài khá lớn về văn hoá Chăm, nhưng việc bảo tồn và phát huy giá trị di tích chưa đạt được thành tựu đáng kể. Ngay trong thành phố Quy Nhơn có một khu di tích tháp khá đẹp. Và, trên đất nước ta ít có thành phố nào có một di tích cổ nằm trong thành phố như vậy. Điều đáng nói nhất là đơn vị quản lý di tích còn hạn chế chuyên môn về lĩnh vực này. Hiện nay, các khu tháp Cánh Tiên, Bánh Ít, Dương Long chưa được đầu tư hạ tầng, sự quan

tâm khoa học còn hạn chế.

Một vấn đề khác, đó là tầm nhìn còn hạn hẹp, kiến trúc tháp theo cách cần phải lấy cả quả đồi mới đúng, thì chúng ta chỉ quản lý xung quanh chân tháp mà thôi, các quần thể tháp Bánh Ít và tháp Dương Long, tháp Cánh Tiên là một dạng như thế.

Quy hoạch đường vào các tháp Chăm cũng tùy tiện, dù tháp Chăm chỉ trở một cửa duy nhất ở phía Đông, người Chăm xưa quan niệm, hướng Đông là hướng của thần linh, cho nên đường chính vào tháp là phía Đông, nhưng nay lại tạo đường vào di tích theo hướng khác, làm sai về tâm linh kiến trúc. Cả 3 khu tháp Bánh Ít, Cánh Tiên và Dương Long đều ở dạng này.

4. Có nên không Bình Định cần có một bảo tàng điêu khắc Chăm

Như đã nói ở trên, điêu khắc Chăm Bình Định có một phong cách riêng, không giống với giai đoạn sớm. Khi tiến hành khảo sát gia cố các tháp Chăm Bình Định, kiến trúc sư người Ba Lan Kazimierz Kwiatkowski đã có ý tưởng xây dựng một bảo tàng Chăm tại Bình Định. Địa điểm mà ông chọn là tháp Đôi, bản vẽ thiết kế của ông còn lưu tại Bảo tàng Bình Định. Khi ông đưa ra ý tưởng này, tại Bảo tàng chưa có một hiện vật nào. Nay Bảo tàng đã có một sưu tập về hiện vật gốm Chăm và một khối lượng đồ sộ về điêu khắc đá, điêu khắc đất nung, văn bia... Hiện vật Chăm ở Bình Định chưa thể so sánh với Bảo tàng Điêu khắc Chăm Đà Nẵng, nhưng không thể là kém so với Đà Nẵng.

Ý tưởng hình thành bảo tàng Chăm tại tháp Đôi rất trùng hợp với quan điểm của nhiều người. Hình thành Bảo tàng Chăm ta có nhiều cái lợi: Thứ nhất,

Tháp Cánh Tiên (Bình Định) - Ảnh: Tác giả

đó là tranh thủ được sự giúp đỡ của các tổ chức nghiên cứu quốc tế; thứ hai, là thu hút được khách du lịch đến với Bình Định; thứ ba, là xây Bảo tàng Chăm, về nội thất không tốn kém như xây một bảo tàng bình thường.

Thay lời kết

Một nghệ thuật sống mãi không chỉ với những người làm ra nó và cả với những người biết tôn trọng nó. Ngày nay, nó sống lại với những người biết yêu quý văn hóa, nghệ thuật, sống lại với thời đại chúng ta.

Đến đây, chúng ta không thể không biết tới những tổn kém quá lớn mà người Việt Nam chúng ta phải trả. Và, trong khi hôm nay phải giải quyết rất nhiều vấn đề "trần tục" của đời sống, thì Nhà nước ta cũng đã dành một phần không nhỏ vào việc trùng tu, phục hồi một số tháp Chăm. Bàn bè quốc tế đã đến với chúng ta, chung sức trong chương trình hợp tác văn hóa nhiều năm nay.

Và, theo đây, tất cả vấn đề là hôm nay chúng ta đối xử với những giá trị văn hóa và nghệ thuật đã tồn tại trên vùng đất này như thế nào. Chính điều đó chứng tỏ đầy đủ quan điểm nhân văn chân chính, trình độ văn minh, của tinh thần trí tuệ Việt Nam./.

Đ.B.H